

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 14, Issue 2, No.30, Autumn & Winter 2023-2024 pp.147-160

Receive: 01/01/2024

Accepted: 26/05/2024

A Comparative Study of Imaging Heaven as Paradise and Meadow in Religions

Hosein Saberi Varzaneh *

Assistant Professor, Department of Philosophy of Religion, Religions and Mysticism, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
h_saberi_v@ut.ac.ir

Mohammad Reza Rajabi

Assistant Professor, Department of Philosophy of Religion, Religions and Mysticism, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
rajabi.mr@ut.ac.ir

Mohammad Hosein Montazeri

Assistant Professor, Department of Philosophy of Religion, Religions and Mysticism, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
montazery.hosein@ut.ac.ir

Saeed Reza Montazeri

Associate Professor, Department of Philosophy of Religion, Religions and Mysticism, Farabi Campus, University of Tehran, Tehran, Iran
ssmontazery@ut.ac.ir

Abstract

Life in this world has always had limitations that were incompatible with our human nature. Limitations in time-space, resources, ability, pleasure, other human beings, from God, society, culture, family, body, gender, and life (mortality and death), all have caused suffering. Facing such an unfavorable situation, humans in the mind field, either by inspiration and experience, have depicted or realized the life of another world, which somehow, regardless of these limitations and the scope of human will and power in it, was very vast. Such a universal life is interpreted as "paradise". This paradise can be at the beginning of the world (early golden age), at the end of history (apocalyptic paradise), a cultural-civilized ideal (Utopia) or it can be realized in the realm of the soul or inside (liberation or spiritual bliss). One of the most universal images in this field is heaven as a garden or meadow full of blessings. In this research, we try to compare images of heaven as gardens and meadows (fields) based on the description and analysis of relevant themes. Distinction, abundance, immortality and well-being, freedom, universal peace, and the

*Corresponding author

Saberi Varzaneh, H., Rajabi, M. R., Montazeri, M. H., & Montazeri, S. S. R. (2024). Comparative Study of imaging Heaven as Paradise and Fields in Religions. *Comparative Theology*, 14(30), 147-160.

2322-3421© University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/COTH.2024.140293.1870>

close relationship between man and the holy truth are among the common themes that are counted as gardens and meadows for heaven.

Keywords: Heaven, Paradise, Bliss, Immortality, Peace.

Introduction

Paradise is a concept that has always captivated human imagination, appearing in various forms throughout cultural history as an idealized and sought-after place. This idealized vision of paradise is evident in religious texts, philosophical discourse, literary works, and artistic representations. The concept of paradise encompasses multiple dimensions that can be manifested in the earthly realm and transcended into the afterlife. Throughout history, the depiction of paradise has evolved, with ancient civilizations seeking to envision it and future generations describing it in various ways, both temporary and eternal. In addition to the spiritual and metaphysical aspects of paradise, its portrayal also extends to geographical features and landscapes. For instance, paradise is often likened to a garden, a verdant oasis, a lush meadow, or a vibrant field of colors. In this research, we aim to explore the following two research questions:

- 1) What are the examples in the myths and teachings of diverse cultures and religions that depict paradise as a garden or a green field?
- 2) What common themes and characteristics can be identified in these descriptions across different cultural and religious contexts?

Materials and Methods

The study aims to describe and analyze the themes found in the literature of various nations using authentic sources, focusing on the main themes from a phenomenological perspective. Currently, there is a lack of comparative studies in Persian literature on this topic, with existing research limited to specific religions and independent issues.

Research Findings

Based on the examples mentioned and the descriptions derived from the religious beliefs and myths of various nations and cultures, common themes can be observed in all these depictions. These themes revolve around the fundamental needs of human beings in terms of emotional, intellectual, and social aspects of life. These depictions often portray an idealized image of a past golden age or a promising future, serving to make the challenges of everyday life more bearable by providing a sense of purpose and hope. The recurring themes in these narratives reflect enduring human desires, evoking a sense of nostalgia and longing. Common themes include the longing for a utopian world, abundance and freedom, growth and immortality, universal peace, purity, and divine presence.

Discussion of Results and Conclusions

Buddha said that being is real and suffering is real. This is neither an abstract principle nor a religious dogma, but the result of phenomenology, one of the important elements in the life of the world and human history: The unfavorable situation we are in. In response to this difficult situation, in the religions and myths of different nations, a kind of opposite situation has been depicted, which is devoid of pain, loss and dePublicationion, unlike the biological world where suffering is inevitable as the dominant element. This state is interpreted as a heavenly state. This situation can be described as historical or meta-historical, sometimes it is something that has or will be realized externally, and sometimes it refers to an internal, spiritual, or intellectual state. Its external realization can be attributed to the beginning of time and the golden age of the past, and it can imply an earthly or extraterrestrial future. When heaven is represented in the framework of geographical categories, it is depicted based on familiar patterns that have the capacity to reflect the requirements of the heavenly state. The harvest garden and green meadows are among the common patterns that appear in almost most cultures. Based on this image-creating model, the geography of heaven is considered to have characteristics that are included in this fundamental structure. Differentiation and otherness, abundance and abundance and lack of need, lordship and joy, growth and health and immortality, peace and purity, and companionship with the sacred space, have a close relationship with the image of heaven as a garden and a meadow.

بررسی تطبیقی تصویرپردازی‌ها از بهشت به مثابه باغ و مرغزار در ادیان

حسین صابری ورزنه*¹⁰، استادیار گروه فلسفه دین، ادیان و عرفان، پردیس فارابی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

h_saberi_v@ut.ac.ir

محمدرضا رجیبی، استادیار گروه فلسفه دین، ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران

rajabi.mr@ut.ac.ir

محمدحسین منتظری، استادیار گروه فلسفه و کلام، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران

montazery.hosein@ut.ac.ir

سعیدرضا منتظری، دانشیار گروه فلسفه دین، ادیان و عرفان، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران

ssmontazery@ut.ac.ir

چکیده

زندگی در این جهان همواره محدودیت‌هایی داشته که با طبع ما انسان‌ها ناسازگار بوده است. محدودیت در زمان-مکان، منابع، توانایی، تلذذ، دیگر انسان‌ها، از جانب خدا، جامعه، فرهنگ، خانواده، بدن، جنسیت و عمر (فناپذیری و مرگ)، همگی موجب رنج بوده‌اند و در مواجهه با چنین وضعیتی نامطلوبی، انسان‌ها در ساحت ذهن یا به الهام و تجربه، زیست جهان دیگری را به تصویر کشیده یا دریافته‌اند که به نحوی فارغ از این محدودیت‌ها و دامنه اراده و قدرت انسان در آن، بسی فراخ‌تر بوده است. از چنین زیست جهانی تعبیر به «بهشت» می‌شود. این بهشت می‌تواند در ابتدای جهان (عصر زرین اولیه)، در انتهای تاریخ (بهشت آخرت‌شناختی)، ایدئالی فرهنگی-تمدنی (مدینه فاضله) یا محقق‌شدنی در ساحت روح یا درون (رهایی یا سعادت روحی) باشد. یکی از جهان‌شمول‌ترین تصویرپردازی‌ها در این زمینه، بهشت به مثابه باغ یا مرغزار پر نعمت بوده است. در این تحقیق تلاش شده است تا به صورتی مقایسه‌ای و با تکیه بر توصیف و تحلیل مضامین مربوطه، تصویرپردازی‌ها از بهشت به مثابه باغ و مرغزار بررسی شود. تمایز، وفور، نامیرایی و تندرستی، آزادی، صلح فراگیر و رابطه نزدیک بین انسان و حقیقت قدسی، از مضامین بالنسبه مشترکی است که برای بهشت به مثابه باغ و مرغزار برشمرده می‌شود.

واژه‌های کلیدی

بهشت، باغ، سعادت، نامیرایی، صلح

* مسؤل مکاتبات

صابری ورزنه، حسین، رجیبی، محمدرضا، منتظری، محمدحسین، منتظری، سعیدرضا. (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی تصویرپردازی‌ها از بهشت به مثابه باغ و مرغزار در ادیان، *الهیات تطبیقی*، ۱۴ (۳۰)، ۱۴۷-۱۶۰.

مقدمه

اقتضانات و چارچوب‌هایی که به نحوی تعیین‌بخش زیست‌جهان ما بوده و هست، همواره محدودیت‌های متعدد و نامطلوبی را به زندگی انسان‌ها تحمیل کرده و می‌کند و اگر نخواهیم همچون بودا مدعی شویم «بنیان جهان بر رنج است» و «تولد همانا و رنج همانا» (Samyutta Nikāya, 2003, p. 216, 537)؛ اما می‌توان بی‌هیچ تردیدی گفت زندگی همه انسان‌ها در طول تاریخ کم‌وبیش با رنج همراه بوده است. این دو حقیقت آفاقی (جهانی محدود و محدودیت‌آفرین) و انفسی (احساس رنج و نارضایتی در مواجهه با اقتضانات زیست‌جهان انسانی)، همواره ذهن و ضمیر انسان‌ها را به خود مشغول ساخته و بدین واسطه آدیان گهگاه در خیال خود، جهان دیگری را به تصویر کشیده‌اند که هم از جهت آفاقی و هم از نظر انفسی، فارغ از محدودیت و به دور از رنج است: بهشت. آرزوی زیستن در چنین جهان فراخ و مطلوبی شکل آرمانی به خود گرفته و در تاریخ فرهنگی انسان‌ها، به اشکال گوناگون انعکاس یافته است. ردپای این تصویر آرمانی در دین، فلسفه، اسطوره، ادبیات، هنر و امروزه حتی در سینما و جهان مجازی به وضوح دیده می‌شود.

جهان بهشتی می‌تواند در همین جهان زمینی، البته با ساختاری متفاوت باشد (بهشت دنیوی) و می‌تواند به جهانی دیگر احاله داده شود (بهشت آسمانی-اخروی). همچنین، می‌تواند در روزگاری کهن بوده باشد (بهشت آغازین؛ عصر زرین) یا در آینده به تصویر کشیده شود (بهشت در فرجام زندگی دنیوی یا برزخی یا اخروی). همین‌طور بهشت گاهی موقت (بهشت آغازین، بهشت‌های میانی) و گاهی ابدی (بهشت اخروی) توصیف شده است. این بهشت می‌تواند جوانب مادی داشته باشد (بهشت برای انسان بدنمند) یا فارغ از جهات مادی باشد (بهشت روحانی یا عقلانی یا وضعیت بی‌تعیین). تقسیمات متعدد دیگری نیز با نظر به مضامین طرح‌شده می‌توان وضع کرد.

در کنار همه این تقسیمات، به تصویرپردازی‌های موجود از بهشت از جهت صوری و با عطف نظر به ساختار جغرافیایی نیز توجه شده است؛ برای مثال، یکی از تصاویر رایج که در ادیان ابراهیمی هم انعکاس دارد، بهشت به مثابه باغ و بوستان و سبزه‌زار پر نعمت است، به همراه همه جوانب مثبتی که می‌توان از طریق این تصویر نمادینه کرد؛ البته بهشت گاه در هیئت، جزیره، کوهستان، شهر یا وضعیت روحی (مثل وحدت نفس جزئی با نفس کیهانی) نیز به تصویر کشیده شده است؛ اما همچنان که پارتین هم توجه می‌دهد، الگوی باغ و سبزه‌زار، رایج‌ترین تصویر موجود است که می‌توان در اقصی نقاط جهان نمونه‌هایی از آن را سراغ گرفت (Partin, 2005, p. 6984). با توجه به این مسئله، در این تحقیق تلاش شده است تا در حد امکان و با رجوع به منابع مرتبط، به دو پرسش پاسخ داده شود:

۱- در اسطوره‌ها و آموزه‌های فرهنگ‌ها و ادیان مختلف، چه نمونه‌هایی از توصیف بهشت به مثابه باغ و سبزه‌زار وجود دارد؟

۲- چه مضامین و ویژگی‌های بالنسبه مشترکی را می‌توان در این توصیفات سراغ گرفت؟

تلاش نویسندگان بر این است که با تکیه بر منابع معتبر، به توصیف و تحلیل مضامین مطروحه در ادبیات ملل پردازند و در تبیین مضامین اصلی، به منظر پدیدار شناختی نیز توجه کنند. ظاهراً در زبان فارسی بررسی تطبیقی‌ای از این دست، مسبقاً به سابقه نیست. آنچه هست، پژوهش‌های مستقل در خصوص فرجام‌شناسی در یک دین خاص (برای نمونه: زروانی، ۱۳۷۶؛ سرگلزایی، ۱۳۷۹؛ جلالی مقدم، ۱۳۸۱؛ عدلی، ۱۳۸۹) یا مقایسه دیدگاه‌های چند دین خاص در این باره (برای نمونه: علمی، ۱۳۷۵؛ آقایی، ۱۳۸۶) یا نسبت باغ ایرانی و بهشت قرآنی (برای نمونه: صادقی و محمودنژاد، ۱۳۸۸؛ خوانساری و دیگران، ۱۳۹۵؛ نصر، ۱۳۹۵) است که در این تحقیق به فراخور بحث، برخی از این منابع به کار

گرفته شدند.

۱۳۸۳، ص. ۱۹۳-۱۹۴).

بهشت به مثابه باغ و مرغزار

واژه فردوس در زبان عربی و پارادایس (paradise) در زبان انگلیسی که هر دو ریشه در واژه پیریائز (pairidaeza) در پارسی کهن دارند، در اصل به معنای «محوطه دیوارکشی شده، تفرجگاه و باغ» بوده است. معادل همین واژه در زبان‌های سنسکریت (Pairādā'īja/पैरादाईज)، با بلی (Pardīso)، عبری (Pardes/פרדס)، آرامی (Pardaysa) و یونانی (Παράδεισος) نیز وجود دارد (Partin, 2005, p. 6981; Moynihan, 1979, p. 1; Thieme, 1952, p. 47-51). اصطلاحات متعدد دیگری نیز در فرهنگ‌های مختلف وجود دارد که اگرچه به این ریشه پارسی کهن بازمی‌گردند، در دایره معنایی، هم‌پوشانی‌هایی با آن دارند و به نحوی نوعی باغ و بستان و تفرجگاه را در ریشه واژه یا در معنای مصطلحش به ذهن متبادر می‌سازند (برای مثال، جنت در عربی، gan/جنة در عبری، Ἡλύσιον Ἐλύσιον πεδίον/πεδίον در یونانی و ...) که گه‌گاه برای بهشت نیز به کار می‌روند. بهشت به مثابه باغ اگرچه در متون دینی ادیان ابراهیمی بسامد بالایی دارد (برای نمونه: پیدایش ۲: ۸-۹؛ لوقا ۲۳: ۴۳؛ قرآن ۲: ۳۵؛ ۷: ۱۹)، منحصر به آنها نیست و نمونه‌های آن در بین‌النهرین (Leick, 1991, p. 41, 64)، آفریقا (Mbari Hinga, 2005, p. 14)، تمدن‌های شرقی (Partin, 2005, p. 70-71; Remler, 2006, p. 70-71; Sukhāvativyūha Sutra, 1993, p. 3; Hesiod, 2006, p. 25, 97; Homer, 15-18 &)، یونان (Hesiod, 2006, p. 25, 97; Homer, 15-18 &)، توصیفاتی که در بحبوحه کشف آمریکا از آن ارائه شده‌اند و همچنین، در هنر نقاشی (برای مثال، در نقاشی‌های گوگن) (Partin, 2005, p. 6982)، معماری، قالی‌بافی (محمودی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۶، ص. ۱۰۷) و ... نیز وجود دارد. طرح‌های گل و بلبل در کاشی‌کاری‌های مساجد اسلامی، به‌نحوی گویای تصویر باغ ایرانی و بهشت قرآنی به صورت توأمان است (علیزاده،

بهشت‌های باغ‌گونه، آن‌چنان که در ادامه خواهیم دید، در یک تقسیم‌بندی کلان و فارغ از نگاه خطی یا دوری به زمان و تاریخ، به دو سنخ بهشت آغازین/کهن‌زاد و بهشت فرجامین تقسیم می‌شوند. بهشت‌های آغازین متعلق به سنخ اسطوره‌های منشأ و آغازینه‌ها هستند و برخلاف نظریه داروین که مراتب تکامل را از ساده به پیچیده و از ناقص به کامل ترسیم می‌کند، کمال و وفور و تمامیت را به خاستگاه نسل بشر و شرایط اولیه‌ای که انسان در آن زیست می‌کرده است، نسبت می‌دهند (بنگرید به: بهار، ۱۳۸۱، ص. ۴۴-۴۶؛ Partin, 2005, p. 6983; Leeming, 2010, p. 37-318). به عبارت دیگر، ما از مجرای این روایت‌های ناظر به خاستگاه، با عصر زرینی ابتدایی مواجهیم که در خاطرات ازلی ما همچنان حضور دارد و حس دل‌تنگی نسبت به دوره خوب ازدست‌رفته در ما پدید می‌آورد. درمقابل، تصویرپردازی‌های فرجام‌شناختی وجود دارند که عموماً عصر زرین را در آینده تعریف می‌کنند که البته می‌تواند با عصر زرین کهن‌زاد جمع‌پذیر باشد. این بهشت‌های فرجامین می‌تواند در قالب مدینه‌های فاضله، سیادت و برتری قوم و دینی خاص، وضعیتی بهشتی در حکومتی جهانی و مبتنی بر صلح و صفا و عدالت، بهشتی موقت در پس مرگ که اگر با نظریه تناسخ ترکیب شود، می‌تواند بارها پذیرای نفس آدمی باشد، یا بهشتی ابدی بعد از رستاخیز باشد. همچنین، بر طبق نظریه‌های فردمحور و درون‌گرا، این بهشت در جغرافیای درون تحقق‌پذیر است که به اشکالی چون اتصال عقلانی به عقول متعالی یا واحد اعلی، وحدت نفس جزئی با نفس کیهانی، و وضعیت سلبی نیروانه یا هماهنگ شدن با جریان طبیعت به تصویر کشیده شده است. از سوی دیگر، این بهشت‌ها می‌توانند در مختصات جغرافیای زمینی یا در آسمان بنا شده باشند. شایان ذکر است در برخی تعبیر، بهشت آسمانی (مکان رفیع) صرفاً منزلگه خدایان است و جایگاه انسان‌ها جایی جز زمین نیست (Tober, 2005, p. 6983; Leeming, 2010, p. 37-318).

(p. 3884-3885).

آن داشت تا تن به سفرهایی اکتشافی بسپارند تا شاید بتوانند به کشف دوباره این بهشت گمشده نائل شوند؛ برای مثال، سرخپوستان گوآرانی (Guarani) در برزیل به مدت بیش از چهار قرن مشغول مهاجرت برای یافتن «سرزمین خالی از شر» بوده‌اند. در نظر آنها، آن سرزمین واقعاً در این جهان وجود دارد؛ اما به نحوی پنهان شده است که به راحتی قابل بازیابی نیست (Partin, 2005, p. 6983). در ادامه، برخی از این تصویرپردازی‌ها و عنا صر و ویژگی‌های ساختاری آنها در فرهنگ‌های دینی مختلف در سرتاسر جهان ذکر شده‌اند.

فرهنگ‌های ابتدایی

میرچا الیاده می‌گوید انسان‌های اولیه نیز خود را در شرایط شبه‌هبوط می‌دانستند و گذشته‌ای ازدست‌شده را در ذهن داشتند که همه چیز بر وفق مراد بوده است (Eliade, 1967, p. 43). در آمریکای شمالی و مرکزی و جنوبی اسطوره‌هایی وجود دارند که سخن از عصری فردوسین به میان می‌آورند؛ عصری که انسان‌ها جامه به تن نداشتند و فارغ از گناه، در میان مرغزاران پر نعمت زندگی می‌کردند. انسان‌ها، پرندگان و حیوانات در این عصر اولیه و در آن سرزمین سرسبز و حاصلخیز، همه نوع سبزی و میوه و غله در اختیارشان بود و به واسطه این وفور و سرشاری، جنگ و تنافری بین انسان‌ها و حیوانات وجود نداشت. خرگوش‌ها بی هیچ ترسی با پلنگ‌ها بازی می‌کردند، مارها زهرآگین نبودند و رودخانه‌ها همواره خروشان و پرآب بودند. زمانی که گرد پیری بر چهره انسان‌ها می‌نشست، دوباره جوان می‌شدند و مرگ عارضشان نمی‌شد (Heinberg, 1989, p. 52-53).

بر طبق اسطوره‌هایی که در جای‌جای آفریقا روایت شده‌اند، خدایان در آغاز انسان‌ها را در وضعیت بی‌بهرگی آفریدند (مبیتی، ۱۳۸۳، ص. ۱۹۷-۱۹۸). انسان‌ها امکان دوباره جوان شدن را داشتند (نمادینه سازی پوست‌اندازی حیوانات یا رشد دوباره گیاهان)، همه چیز برای آنها مهیا

اما انسان‌ها در کنار حس دلتنگی نسبت به بهشت ازدست‌رفته یا امید به ورود به بهشت آینده، تلاش کرده‌اند در زندگی خود نیز به نحوی این چشم‌انداز آرامش‌بخش را بازآفرینی کنند. باغ‌های محوطه‌سازی‌شده، بوستان‌ها و تفرجگاه‌هایی که به اشکال مختلف بخشی از زندگی شهرنشینی انسان مدرن را به خود اختصاص داده، تلاشی است برای ایجاد محلی مناسب برای فراغت‌یافتن هرچند کوتاه از محدودیت‌های زندگی روزمره و تجربه خوشی، آزادی و زندگی حقیقی در محیطی که به نحوی تجسم وضعیت بهشتی در قد و قامت جهان مکانی-زمانی است (بنگرید به: Prest, 2005, p. 3278-3279). برای ابعاد جادویی و اسطوره‌شناختی باغ در فرهنگ اقوام تروبریاند [Trobriand Islands] در گینه نو، ر.ک: Malinowski, 1935؛ برای وجوه کیهان‌شناختی باغ‌های چینی ر.ک: Hall & Ames, 2013, p. 175-185). رونق‌یافتن زندگی در زادبوم‌ها یا در حومه‌های بیابانی و سرسبز و در باغ‌های محوطه‌سازی‌شده‌ای که خالی از ازدحام زندگی در مرکز شهر است و همچنین، گذراندن ایام تعطیل در مناطق سرسبز و خوش آب‌وهوا، همه به نحوی پاسخ انسان مدرن به محدودیت‌های زندگی شهری و زنده‌ساختن حس دلتنگی نسبت به تصویر بهشت به مثابه باغ و سبزه‌زار است؛ بنابراین، اگرچه بهشت فردوسین باستانی از دست رفته، اشتیاق و دلتنگی نسبت به آن همچنان در ذهن و ضمیر انسان‌ها زنده است (بنگرید به: Mary, 1966, Ch 1 & 5-8).

نکته شایان ذکر دیگر در خصوص بهشت آغازین، امکان بازیابی آن است. لزوماً از دست رفتن زندگی بهشتی اولیه، به معنای نابود شدن آن باغ پر نعمت نیست؛ همچنان که در عهد عتیق نیز صحبتی از فساد باغ عدن بعد از هبوط آدم و حوا به میان نیامده است. این احتمال که چه بسا این باغ بهشتی، همچنان در جایی هر چند دور و دیرپاب بر روی زمین تقرر داشته باشد، برخی از مردمان را عملاً بر

همان نوح سومری بدان ورود کرده است. پیری و مرگ به این سرزمین راه ندارد و غرق در روشنایی (محل طلوع خورشید) و پاکی و تمیزی است؛ البته این سرزمین نقصی با خود به همراه دارد و آن اینکه فاقد آب است که خدایان اوتو (Utu) و انکی (Enki) این فقدان را مرتفع می سازند و آب را در جاری می کنند و بدین واسطه، دیلمون تبدیل به مکانی سرسبز و حاصلخیز می شود که دیگر هیچ گونه فقدان برای آن متصور نیست (Leick, 1991, p. 41, 64; Partin, 2005, p. 6981; Pritchard, 1969, p. 37). آن را فاعلیت انکی، منشأ زندگی و زایش خدایان نیز دانسته اند. همچنین، گاهی آن را در بحرین مکان یابی کرده اند (Leick, 2009, p. 50). در همین گزارش مختصر باستانی از بهشت باغ مانند عناصر حاصلخیزی، وفور آب، نبود هرگونه نقیصه و حضور خدایان، رو شنایی و پاکی نقش مهمی ایفا می کنند و به نحوی عناصر تمایزبخش این ساحت از جهان زندگی روزمره هستند (Armstrong, 1969, p. 10-11).

در فرهنگ مصری نیز آرو (Aaru)، نیزارهای سبز و خرم یا چمنزارهای الوسیوم (Elysian Fields)، به بهشتی اشاره دارد که اوزیریس خدای مردگان بر آنجا حکومت می کند. انسان پس از اینکه اعمالش در تالار عدالت توسط خدایان محاسبه شد و قلبش مهر پاکی خورد، به آنجا برده می شود تا در صلح و صفا زندگی کند، زندگی ای سرا سر لذت که دیگر مرگی بدان ورود نخواهد کرد. آرو جایی در شرق دلتا و محل طلوع خورشید یا در زیرزمین یعنی جهان مردگان قرار دارد و همچون مصب رود نیل، سرسبز و مملو از نیزارهاست، خاکی بسیار حاصلخیز و مناسب کشاورزی ثمربخش دارد، اطعمه و اشربه به وفور در آن مهیاست و خدایان نیز در آن مسکن و مأوا دارند (Remler, 2006, p. 176-185; Budge, 1995, p. 70-71).

سنت ایرانی

در *اوستای گاهانی* توصیفات روشنی از بهشت وجود ندارد و عمده خصوصیات بر شمرده شده (گاتها، ۲۸: ۸

بود، زمین سرسبز و گیاهان و درختان همه جا را پوشانده بودند، خدایان حرفه ها و صناعات مختلف را به انسان آموزش دادند، حیوانات مسخر آدمیان بودند و انسان ها زبان آنها را می فهمیدند، صلح کل برقرار بود، غذا به وفور یافت می شد و از طریق طناب، نردبان یا درختی کیهانی، برقراری ارتباط سهل و همیشگی بین انسان ها و خدایان میسر بود (Mbari Hinga, 2005, p. 14; Pritchard, 1956, p. 10; Lynch, 2010, p. 71). البته به واسطه رخدادهایی نامطلوب، امکان برقراری این ارتباط مستقیم و آسان از دست رفت و همچنین، امکان دوباره جوان شدن نیز از آدمیان سلب شد (Mbiti, 1970, p. 123-125; Lugira, 2009, p. 29-30). این رخدادهای می تواند خواست خدایان یا کاهلی موجودات اسطوره ای باشد، بدون اینکه انسان در آن نقشی داشته باشد (Radin, 1927, p. 100-101; Hartland, 1908, p. 412). یا حاصل خواست خود آدمیان بوده (Van Baaren, 1987, p. 258) یا عوامل دیگری در میان بوده است (بنگرید به: صابری و منتظری، ۱۳۹۸، ص. ۱۸۳). مضامینی مشابه در فرهنگ استرالایی هم رواج دارد. طبق اسطوره هایی که مبتنی بر نوعی زمان رویایی (Dreamtime) هستند (زمانی که از یک سوی مربوط به گذشته دور و دوره نیاکان است و از سوی دیگر، به واسطه ماهیت جادویی و رازواری که دارد، می شود اکنون از طریق خلسه نیز به تجربه آن نائل شد)، در ازمنه دور فردوسی زمینی وجود داشت که مفاهیم خوب و بد در آن ناشناخته بود و نیاکان در کمال نیرومندی و رضایت مندی می زیستند (Eliade, 1978, p. 32).

سنت بین النهرینی و مصری

یکی از قدیمی ترین گزارش های شناخته شده درباره سرزمین بهشتی با خصوصیات باغمانند، مربوط به لوحی است با خط میخی و مربوط به دوره سومری که از سرزمینی به نام دیلمون (Dilmun) سخن می گوید. دیلمون در اصل سرای خدایان و مکانی مقدس است؛ اما زیوسودره (Ziusudra) یا

۲۹: ۱۰؛ ۳۱: ۶) وجه اخلاقی یا انتزاعی دارند؛ اما طبق روایت متون زرتشتی متأخرتر، طبقات چندگانه بهشت در چند طبقه آسمان وجود دارند (تعداد این طبقات و بهشت‌های مستقر در آنها در همه متون یکسان نیست) که هر طبقه به فراخور درجه سعادت‌آفرینی‌اش، پذیرای گروه خاصی از نیک‌آیینان است و به گرودمان یا بهشت و عرش برین که اهورامزدا نیز در آنجا اقامت دارد، پایان می‌پذیرد (بندهش، ۴۸؛ روایت پهلوی، ۸۳؛ Dhalla, 1914, p. 57-58; Zaehner, 2003, p. 304-307). البته این بهشت‌ها، سراهای میانی هستند که در بین مرگ تا رستاخیز پذیرای روان‌های نیک دانسته می‌شوند. بهشت اخروی که پذیرای همه روان‌هاست (روان‌های بداندیش نیز در دوزخ‌های میانی تطهیر می‌شوند) پس از رستاخیز قرار دارد و سرای زندگی ابدی و حضور خداوند و امشاسپندان و ایزدان است. آدمیان در هیئت میانسالگی (۴۰) محشور می‌شوند و پیری و مرگ را بدان‌ها راهی نیست. صلح و صفا برقرار است، غذا به سهولت در دسترس قرار می‌گیرد. محدودیت‌ها در روابط جنسی متفی می‌شود؛ اگرچه زایش و تولدی در پس آن نخواهد بود. در بهشت فرجامین، همه‌جا چون باغ و بستانی است که رویش را در آن پایانی نیست و همه انواع گیاهان و گل‌ها در آن می‌شکوفد و می‌بالد و شادابی و شگفتی و پاکی در آن موج می‌زند و ساکنان را از آن سیری نیست (مینوی خرد، ۲۰؛ روایت پهلوی، ۶۳-۶۴؛ Zaehner, 2003, p. 318-321). همچنان پارسی‌زبانان در مواجهه با باغ و بوستان سرسبزی که آب در میانه آن روان باشد و صدای دلنواز پرندگان به گوش برسد، از آن تعبیر به بهشت می‌کنند (همچنین بنگرید به: اسکندر منشی، ۱۳۸۲، ج ۵۴۴/۲-۵۴۵ که باغات شاهی زمان خود را همچون "طوبی" و "خلد برین" توصیف می‌کند).

سنت یونانی

در سنت یونانی، مفهوم دوره‌های کیهانی وجود دارد که بنا به گفته هزیود در کارها و روزها شامل پنج دوره/نژاد است: دوره طلایی، دوره نقره‌ای، دوره برنزی، دوره قهرمانان (سایرین این دوره را در شمار نمی‌آورند)، دوره آهن. دوره طلایی در واقع همان دوره بهشتی است. آدمیان در این دوره همچون خدایان، درکی از مشقت و محنت ندا شتند، شری در حیاتشان راه ندا شت، پیری بر آنها عارض نمی‌شد، مرگ به مثابه امری خوب آنها را دربرمی‌گرفت، در ضیافت‌های فرح‌بخش شرکت می‌کردند، سرزمین حاصلخیز و گیاهان خودرو بودند و نیازی به کاشت و داشت نبود، هرچه می‌خواستند در دسترسشان بود، و صلح در میان آدمیان رواج داشت (Hesiod, 2006, p. 97؛ مقایسه کنید با: Plato, Republic: 269c ff). همچنین، باغستان الهگان عصرگاهان (Hesperides) که در واقع نگهبان درختان سیب‌های طلایی آن هستند؛ باغی که در غرب واقع است (Smith, 1873, Vol II/443-444) و طبق بیان هزیود در زایش خدا، یان، چمنزارهای لطیف و گل‌های بهاری آن را پوشانده‌اند (Hesiod, 2006, p. 25). و در نهایت سبزه‌زارهای الیزه (Elysian Fields) که جایگاه فرجام‌شناختی دارند و سرای ارواح قهرمانان و نیکوکاران هستند (Daly, 2004, p. 45). طبق توصیف هومر در اودیسه، آب و هوایش معتدل است، زندگی سهولت بیشتری دارد، خبری از برف و بوران و حتی باران نیست و نسیم‌های فرح‌بخش اقیانوس، ساکنانش را نوازش می‌کند (Homer, 1995, IV/560-565; Partin, 2005, p. 6984).

سنت هندو-بودایی

۱. در کنار این مضامین، جزایر سعادت (Isles of the Blessed) وجود دارد که چون در ذیل الگویی غیر از باغ و مرغزار قرار می‌گیرد، به توصیف آن نمی‌پردازیم.

نقصان و تباهی از دوره‌ای به دوره بعد شدت می‌گیرد. در آیین هندو برای توضیح این چهار دوره از چهار پرتاب در طاس بازی هندی استفاده می‌شود: کریته (*krta*)، ترتا (*tretā*)، دواپره (*dvāpara*) و کلی (*kali*). کریته‌یوگه (*kr̥tayuga*) دوره کمال است: دوره چهار (پرتاب برنده در بازی طاس). عدد چهار در آیین هندو مکرراً نماد تمامیت، وفور و کمال بوده است. این دوره همچنین با نام ستیه (*satya*) (واقعی، حقیقی، معتبر) یوگه شناخته می‌شود. در طی دوره کریته، درمه (*dharma*) (نظم اخلاقی بنیادین و فراگیر) به تمامی و خود به خود اجرا می‌شود. این همان دوره طلایی است، دوره حقیقت، عدالت، کامیابی و کمال انسان. به بیان دیگر، این دوره متناظر است با دوره فردوسین نخستین در سنت‌های دینی دیگر. متأسفانه کریته‌یوگه به صورت گریزناپذیری به پایان می‌رسد و سه دوره دیگر با تباهی رو به افزایش در پی آن می‌آیند که اوجش در کلی‌یوگه است. در طاس بازی، کلی پرتاب باخت است (Partin, 2005, p. 6983).

سنت ابراهیمی

تصورپردازی از بهشت به مثابه باغ و سبزه‌زار پرنعمت بیشترین شهرت خود را مدیون توصیفات ادیان ابراهیمی از بهشت است. اگرچه انگاره رستاخیز و زنده‌شدن مردگان به نحوی در عهد عتیق انعکاس‌هایی دارد (ر.ک: تنبیه، ۳۲: ۳۹؛ سموئیل ۱، ۲: ۶؛ حزقیال، ۳۷: ۱-۴؛ اشعیا، ۲۶: ۱۷-۱۹)، ابتدائاً در کتب متأخر عهد عتیق (دانیال، ۱۲: ۱-۲) و در اپوکریفه‌ها و متون بیناعهدینی است (مکابیان ۲، ۱۲: ۴۲-۴۵؛ مکاشفه اخنوخ، ۷۱: ۱۵؛ حکمت سلیمان، ۳، ۱-۱۰ و ۱۵-۱۶؛ کتاب چهارم عزرا، ۷: ۳۲؛ مکاشفات باروخ، ۳۰: ۲) که مضامین رستاخیز، جهان پسین و جاودانگی صراحت و تفصیل پیدا می‌کند (Stern, 2005, p. 152-153). با این همه، در عهد عتیق توصیفات مشخصی از فردوسی آغازین وجود دارد (ر.ک: Luttkhuizen, 1999, p. 21. ff) که مأمن آدم و حوا

در آموزه‌های آیین بودای مهاییانه، بهشتی غربی به نام سوکهاوتی (*Sukhāvātī*) وجود دارد که همان «سرزمین پاک (pure land)» (در چینی: Jingtū؛ در ژاپنی: Jōdo) و آفریده امیتابه بودا (*Amitābha Buddha*) است. بر طبق توصیفاتی که در سوکهاوتی‌ویوهه سوتره (*Sukhāvativyūha Sutra*) آمده، سرزمین سعادت مملو از لذت است، آواز گوش‌نواز پرندگان همه‌جا به گوش می‌رسد و درختان جواهرنشان، شاخ و برگشان رقصان و دست‌افشانند. اینجا در واقع بهشتی بینابین مرگ و تناسخ بعدی است و با وضعیت‌هایی یا نیروانه که وضعیتی غایی و نهایی است، تفاوت دارد. استقرار موقت در سوکهاوتی، پاداش نیکوکارانی است که هنوز به نیروانه نائل نشده‌اند و پس از این اقامت موقت به زندگی زمینی بازمی‌گردند تا برای بودا شدن مهیا شوند. ساکنان سرزمین پاک شناختی از شر و رنج ندارند، در خوشحالی بی حد و حصر به سر می‌برند، در آن نه تصویری از دوزخ است نه وازه‌ای برای آن، نخل‌های خرما در همه اطراف و اکناف آن سر به آسمان کشیده‌اند، آب‌های جاری و برکه‌هایی مملو از گل‌های نیلوفر آبی در آن به چشم می‌خورد. از این نظر سرزمینی پربرکت و حاصل‌خیز نیز هست (*Sukhāvativyūha Sutra*, 1996, p. 3, 15-18; Ashton & Whyte, 2001, p. 48; Tober & Lusby, 2005, p. 3888). همچنین، در دیگر سوتره‌های مهاییانه، ما با توصیف جهانی بهشتی در زمان ظهور بودای منتظر بعدی یعنی میتریه مواجهیم. در آن جهان، جرمی اتفاق نمی‌افتد، فضیلت‌مندی گسترش می‌یابد، آسیبی در میان نخواهد بود، آدمیان قدرت بدنی و سلامتی افزون‌تری خواهند داشت، زمین یکسره سرسبز و بهشتی می‌شود، شالیزارهای برنج بی‌هیچ تلاشی از سوی انسان‌ها محصول خواهند داد و درختان پرثمر می‌شوند (Partin, 2005, p. 6984; Sponberg & Hardacre, 1988, p. 73). در آیین هندو نیز به‌واسطه نگاه دوری به زمان و تاریخ، هر چرخه کیهان به چهار دوره تقسیم می‌شود.

در کنار این توصیفات از بهشت اولیه، فقرات مفصلی وجود دارند که بهشت فرجامین را با تصویر باغ پر نعمت پیوند می‌زنند. در یهودیت عمده این مضامین به دورهٔ پساکتاب مقدسی تعلق دارد و توصیفات شبه‌فردوسین در خود عهد عتیق عمدتاً ناظر به عصر مسیحایی است: «گرگ با بره ساکن خواهد شد و پلنگ با بزغاله منزل خواهد کرد و گوساله و شیربچه با هم خواهند چرید ... روی تمامی کوه مقدس من کسی نه بدی خواهد کرد و نه فساد؛ زیرا شناخت یهوه زمین را پر خواهد کرد» (اشعیا، ۱۱: ۶-۹؛ همچنین رک: حزقیال، ۴۷: ۱-۱۲)؛ اما در عهد جدید ما به صراحت با مضمون فردوس فرجامین (انجیل لوقا، ۲۳: ۴۳؛ نامهٔ دوم به قرنتیان ۱۲: ۳؛ مکاشفات ۲: ۷) مواجهیم. فردوسی که در آسمان سوم جای دارد (نامهٔ دوم به قرنتیان، ۱۲: ۲) و خصوصیتی که برای آن برشمرده می‌شود، عبارت است از: حضور خدا در بهشت و قربت بین انسان‌های نیکوکار و خدا، فقدان ماتم و رنج، نبود مرگ، نو و تازه شدن همه‌چیز، دسترس به میوهٔ درخت زندگی (پیوند بین باغ عدن آغازین و بهشت فرجامین) و روشنایی (مکاشفات، ۲۱: ۳-۲۲: ۵)؛ اما مفصل‌ترین و ترسیمی‌ترین توصیفات را باید در قرآن سراغ گرفت. بهشت در قالب باغ‌هایی (جنات عدن، جنت الفردوس، روضات الجنات، جنات النعیم) به تصویر کشیده شده است (قرآن، ۵۰/۸؛ ۷۲/۹؛ ۱۰۷/۱۸؛ ۱۱/۲۳؛ ۲۲/۴۲) که ظاهراً در آسمان قرار دارد (قرآن، ۴۰/۷؛ ۱۵/۵۳) و مملو از میوه‌های دائمی و نوشیدنی‌ها از جمله شراب‌های پاک و بدون درد سر و غذای گوشتی برای کسانی است که بدان وارد می‌شوند (قرآن، ۳۵/۱۳؛ ۵۱/۳۸؛ ۱۷/۷۶؛ ۲۵/۸۳؛ ۲۷/۴۷؛ ۲۲/۵۲). در بین ساکنان جنگ و نزاعی نیست (دارالسلام) و همه به سلم و نیکی با هم سخن می‌گویند (قرآن، ۲۳/۱۳؛ ۱۲۷/۶). با کرگان جوان و زیباروی آنان را انتظار می‌کشند و همراه با پسران کم‌سن و سال میزبان آنان خواهند بود (قرآن، ۵۴/۴۴؛ ۱۵/۷۶؛ ۱۹؛ ۲۴/۵۲). ساکنان این فردوس فرجامین برخلاف ساکنان بهشت آغازین،

پیش از هبوط بوده است و برخی از نسبت آن با اسطوره‌های بین‌النهرینی سخن گفته‌اند (Heinberg, 1989, p. 41-43). خداوند باغی پر درخت برای آدم تعبیه می‌کند که در آن همه نوع خوردنی در دسترس اوست (سفر پیدایش، ۲: ۸-۹) و هیچ نوع کمبود آب نیز در آن وجود ندارد (سفر پیدایش، ۲: ۱۰؛ قرآن، ۲: ۳۵ و ۷: ۱۹). همچنین، درخت حیات (سفر پیدایش، ۲: ۱۰) که ناظر به امکان جاودانگی است و درخت معرفت خوب و بد (پیدایش، ۲: ۱۶-۱۷) در آن قرار دارد. تنها نقص موجود در این باغ عدن اولیه، تنهایی آدم است که با خلق حوا جبران می‌شود (پیدایش، ۲: ۱۸-۲۴). ارتباط با خدا در باغ عدن مستقیم و شهودی است و از این نظر، شکافی بین انسان و امر قدسی وجود ندارد؛ اما آدم و حوا به وسوسهٔ مار (در قرآن به فریب شیطان، ۷: ۲۰)، از میوهٔ ممنوعه خوردند و بدین واسطه از آن بهشت پر نعمت اخراج و به زندگی مشقت‌بار در زمین محکوم شدند (سفر پیدایش، ۳: ۱۶-۱؛ قرآن، ۲۰: ۱۲۰): «ملعون باد زمین به سبب تو! با رنج از آن تغذیه خواهی کرد، تمامی روزهای زندگی‌ات. خار و خس است که برایت خواهد رویانید، و علف صحرا را خواهی خورد. با عرق صورتت است که نان خواهی خورد ... خاک هستی و به خاک باز خواهی گشت» (سفر پیدایش، ۳: ۱۷-۱۹). «به زن گفت: درد تو و بارداری‌ات را افزون خواهم ساخت ... و مرد بر تو مسلط خواهد شد» (سفر پیدایش، ۳: ۱۶). از خصوصیات دیگری که برای این فردوس اولیه برشمرده می‌شود، یکی این است که پیش از خوردن میوهٔ ممنوعه، ظاهراً شرم و حیای جنسی معنا نداشته است و آدم و حوا بی هیچ اضطراب و تنش، عریان می‌زیسته‌اند (سفر پیدایش، ۲: ۲۵). همچنین، آدمیان گیاه‌خوار بودند و هنوز خبری از گوشت‌خواری در میان نبوده است. این گویای رابطهٔ مسالمت‌آمیز بین انسان، حیوانات و پرندگان است (در قرآن به خصوصیت خصومت و دشمنی در زندگی پساہبوط اشاره می‌شود: ۲۴/۷؛ ۱۲۳/۲۰). سخنی نیز از نابودی این بهشت اولیه نیست.

وجوه نیکوی زیست جهان کنونی را به کمال داراست و از نقص‌های رنج‌افزای آن میراست. باغ و سبزه‌زار که عموماً محل تفریح، خوش‌گذرانی و فراغت‌یافتن از فراز و فرودهای مرسوم زندگی است، ظرفیت لازم برای بازنمایی این غیریت و تمایز را دارد.

۲- فراوانی و آزادی: کمبودها همواره خاطر را پریشان می‌کنند و امیدها را به یأس بدل می‌سازند. تلاشی که انسان‌ها به خرج داده‌اند تا نیازهای روزمره خود را تأمین کنند و دمی به آسودگی بگذرانند، عمدتاً به نتیجه مطلوب نینجامیده است. تضاد منافع، حرص و ولع، اختلافات طبقاتی، استثمارها و استضعاف‌ها، تهی‌دستی و بی‌چیزی، همه و همه آدمی را در طول تاریخ زندگی‌اش، به سمت و سوی آرزواندیشی و خیال‌پروری کشانده و او را بر آن داشته است تا وضعیتی را در خاطر خود ترسیم کند که در آن به بیان قرآن «فیها ما تَشْتَهيه الْأَنْفُسُ» (۷۱/۴۳). موقعیتی که آدمی خواهشش پاسخ داده می‌شود، زندگی مطابق میلش جریان دارد، چون قصد چیزی کند، بی‌مشقت برایش حاضری می‌شود و فقدان و نیازهای بی‌جواب مانده قلبش را اندوهگین نمی‌سازد. ترسیم بهشت در قالب باغ و سبزه‌زار پرنعمت، چنین فضایی را ترسیم می‌کند و به‌واسطه وفور، نوعی فراغت خاطر و برخوردارگی بی‌دغدغه و بی‌شائبه را به ذهن متبادر می‌سازد. این وضعیت، احساس مبسوط‌الید بودن به انسان می‌دهد و بدین واسطه، آدمی خود را اسیر و دچار خفقان و ناتوان نمی‌داند؛ از این نظر، فراوانی و فراغت، حس خوش‌آزادی را نیز به همراه دارد.

۳- رویش و جاودانگی: بالندگی و سریان زندگی از خصوصیات باغ‌ها و مرغزاران است. چنین محیط‌های سرسبزی حس زندگی را در بینندگان متبلور می‌سازد و به‌نحوی حس جاودانگی را پیش چشم می‌آورد. محیطی چنین پرگیاه، دافع مرگ است و اگر فترتی هم به فصل خزان بر آن عارض شود، پایدار نیست و دوباره بالیدن می‌گیرد و شکفتن شکوفه‌هایش و دست‌افشانی برگ‌ها بر

اقامتشان دائمی و ابدی خواهد بود (قرآن، ۲۳/۱۱؛ ۷۱/۴۳)، مرگی آنها را در نمی‌رباید (قرآن، ۵۶/۴۴)، در جوار و لقای خدا خواهند بود (قرآن، ۱۱۰/۱۸؛ ۲۷/۸۹-۲۹) و هر آنچه را که نفوس بهشتیان طالبش باشند، برای آنان در این فردوس فرجامین حاضر و مهیا خواهد بود (قرآن، ۷۱/۴۳).

بن‌مایه‌های مشترک

با توجه به نمونه‌های مذکور و توصیفات به دست آمده از باورهای دینی و اسطوره‌های ممل و فرهنگ‌های مختلف، می‌توان آشکارا مضامین بالذنبه مشترکی را در همه این تصویرپردازی‌ها مشاهده کرد که ناظر به اقتضائات مشترکی است که زندگی فکری-عاطفی-اجتماعی انسان بر وی تحمیل کرده و او را به سوی ارائه تصویری بهشتی از عصری باستانی یا روزگاری پرنعمت در آینده سوق داده و بدین طریق، زیستن در تکرار و مشقت و ملال کنونی را برای او تاب‌آوردنی ساخته است. این مضامین بالنسبه مشترک، گویای آرزوهای انسان در طول تاریخ است که همچنان حس دل‌تنگی و غم‌بار نسبت به آن دارد؛ البته هدف، برشمردن صرف مشترکات نیست؛ بلکه به فراخور موضوع پژوهش، صرفاً مشترکاتی موضوعیت دارد که بهشت از آن جهت که در قالب «باغ و مرغزار پرنعمت» به تصویر کشیده شده، بستر آن عناصر را فراهم ساخته و مجالی برای ظهور و بروز آنها به دست داده است.

۱- جهانی متمایز: تصویر جغرافیای بهشتی در غالب باغ و مرغزار از یک نظر، تلاشی انسانی برای ترسیم وضعیتی متمایز است که با شرایط کنونی او قرابتی ندارد و بدین واسطه، امری متمایز است. چه باغی که محصور در دیوارهاست و چه سبزه‌زاری که وفور و رویش و پویایی در آن چشمگیر است، هم از نظر جغرافیایی و هم از نظر نعمات و ثمراتش و ترضیه خاطر که فراهم می‌آورد، نوعی قلمرو متمایز را نسبت به محیط اطراف خود نمایان می‌سازد. این متمایز بودن، عنصر بسیار مهمی است. تو صیفات ارائه شده، حاکی از وضعیتی است که

گناه را و بدین واسطه، شرم و پشیمانی و سرکوب خواهش‌ها را بی‌معنا می‌سازد و رابطه با ساحت قدسی، خدا/خدایان و آسمان‌ها نیز نزدیک، شهودی، بی‌واسطه و خالی از تنش است. انسان‌ها در مصاحبت خدا/خدایان، سعادت‌مندند (همچنین ر.ک: Heinberg, 1989, p. 68- 74; Partin, 2005, p. 6983).

نتیجه

بودا گفته بود بودن همانا و رنج‌کشیدن همانا. این نه اصلی انتزاعی است و نه جزمی دینی؛ بلکه نتیجه پدیدارشناسی یکی از عناصر مهم در زیست جهان و تاریخ انسان است: وضعیت نامطلوبی که در آن به سر می‌بریم. در واکنش به این موقعیت مشقت‌بار، در ادیان و اسطوره‌های ملل مختلف، نوعی وضعیت مقابل به تصویر کشیده شده است که برخلاف زیست جهانی که رنج در آن گریزناپذیر و عنصر غالب است، خالی از درد، فقدان و افسردگی است. از این وضعیت به وضعیت بهشتی تعبیر می‌شود. این وضعیت می‌تواند تاریخی یا فراتاریخی توصیف شده باشد؛ گاه امری است که تحقق بیرونی یافته یا خواهد یافت و گاه ناظر به حالتی درونی و معنوی یا عقلی است. تحقق بیرونی آن می‌تواند به آغاز زمان و عصر زرین گذشته نسبت داده شود و می‌تواند به آینده‌ای زمینی یا فرازمینی دلالت داشته باشد. وقتی بهشت در چارچوب مقولات جغرافیایی بازنمایی می‌شود، بر مبنای الگوهایی مألوف به تصویر کشیده می‌شوند که ظرفیت انعکاس مقتضیات وضعیت بهشتی را دارند. باغ پر نعمت و مرغزاران سرسبز از جمله الگوهای متداول است که تقریباً در بیشتر فرهنگ‌ها به‌نحوی ظهور و بروز داشته است. بر مبنای این الگوی تصویری، جغرافیای بهشتی دارای مشخصه‌هایی دانسته می‌شود که با این بن‌مایه بنیادین متداعی می‌شوند. تمایز و غیریت، وفور و سرشاری و بی‌نیازی، سرور و سرخوشی، بالندگی و تندرستی و بی‌مرگی و صلح و پاکی و مصاحبت با ساحت قدسی،

شاخ درختان به گاه وزش نسیم‌ها، نغمه زندگی را فریاد می‌زند. در چنین فضایی که پایان، کهنگی، نابودی و نقص مفاهیمی بدون مصداق هستند، آدمی می‌تواند حکم محیط را به خود تسری دهد و به سمت و سوی این گمان برود که با حضورش در چنان وضعیتی، او نیز از بیماری و فرسودگی و مرگ و از دست دادن عزیزان در امان خواهد بود و هر چیزی تا بخواهد رنگ‌وبوی کهنگی و پوسیدگی به خود بگیرد، دوباره مو سم رویشش فرامی‌رسد و جامه نو می‌کند و بودنش سرشار می‌شود. به این صورت، تصویرپردازی بهشت باغ‌مانند، خط و نشان مرگ را برای انسانی که به چشم بزرگ‌ترین تهدید به آن می‌نگرد، بی‌اثر می‌سازد و تندرستی و نیرومندی و جاودانگی را در ذهنش تداعی می‌کند. این رها بودن از بیماری و پیری و مرگ و از گزند تلخ سرنوشت، باز به‌نحوی در انسان حس آزاد بودن را تقویت می‌کند.

۴— صلح فراگیر، پاکی و حضور خدایان: وفور و نعمات سرشاری که در بهشت باغ‌گونه وجود دارد، امکان تزامم را نیز کاهش می‌دهد. نه کمبودی هست که به تضاد منافع بیانجامد و تنازع و تخصم به همراه بیاورد و نه از دست دادن محلی از اعراب دارد که خست و احتکار و چشم‌داشت به مال دیگری را موجب شود. در جایی که زندگی جاری است، سرشاری زاید الوصف است و فراغت و آسودگی بی‌هیچ مانعی در دسترس قرار دارد، دزدی، ظلم، جنگ، کشتار، تعرض، بهره‌کشی، اسائه ادب و دیگر رذیلت‌های انسانی بی‌محل می‌شود و به جای آن، صلح و دوستی می‌نشیند. این وضعیت صلح‌آمیز گاهی حتی به قلمرو حیوانات نیز سریان یافته و باغ-بهشت پر نعمت، جایی دانسته شده که رابطه میان حیوانات و همچنین رابطه انسان‌ها با آنها آشتی‌جویانه و مهرآمیز است: «گوساله و شیربچه با هم خواهند چرید». این صلح فراگیر، توجیهی برای وضع قوانین شدید و غلیظ و شدید و برقرار ساختن قیود دست و پاگیر باقی نمی‌گذارد و آزادی ابعاد افزون‌تری به خود می‌گیرد. از این نظر، تسری پاکی محیط به انسان،

ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۱۵ (۵۶)، ۱۸۳-۲۱۶.
https://journals.iaiu.ir/article_668273.html
 صادقی، علیرضا، و محمودنژاد، هادی (۱۳۸۸). *باغ ایرانی از منظر بهشت قرآنی*. انتشارات طحان.
 عدلی، محمدرضا (۱۳۸۹). *فرجام‌شناسی مسیحی*. نشر ادیان.

علمی، قربان (۱۳۷۵). *آخرت‌شناسی در ادیان ایران قبل از اسلام و مقایسه آن با یهودیت و مسیحیت*. مقالات و بررسی‌ها، (۵۹-۶۰).

https://jmb.ut.ac.ir/article_14678.html
 علیزاده، مهبانو (۱۳۸۳). *مدخل بهشت در فرهنگ ملل مسلمان (دایره المعارف بزرگ اسلامی)*. مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.

گات‌ها: کهن‌ترین بخش اوستا (۱۳۸۴). (ابراهیم پورداود، مترجم). انتشارات اساطیر.

مبیتی، جان اس (۱۳۸۳). *ادیان و فلسفه آفریقایی (مرضیه شنکایی)*. مترجم. نشر ادیان.

محمودی‌نژاد، هادی، پورجعفر، محمدرضا، بهمانیان، بهمانیان، و انصاری، مجتبی (۱۳۸۶). *فرش باغی: از نقش «فرشی از عرش» تا طرح «عرشی بر فرش» (بررسی تطبیقی مفهوم تمثیلی بهشت در فرش باغ ایرانی)*. فصلنامه گلجام، (۸)، ۱۰۷-۱۲۴.

<https://goljaam.icsa.ir/article-1-381-fa.html>
 مینوی خرد (۱۳۵۴). (احمد تفضلی، مترجم). انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

نصر، طاهره (۱۳۹۵). *تجلی حکمت در باغ ایرانی*. انتشارات نوید شیراز.

References

Holy Qurān.

Holy Bible.

Adli, M. R. (2010). *Christian Eschatology*. Adyan Press [In Persian].

Aghaii, S. M (2007). Comparative Examination of Islamic and Zoroastrian Eschatology. *Journal of Haft Āsemān*, (35), 79-133.

https://haftasman.urdu.ac.ir/issue_9822_9825.html [In Persian].

رابطه تنگاتنگی با تصویر بهشت به مثابه باغ و مرغزار دارند و در گستره ترسیمی آن، در ذهن و ضمیر انسان‌های اندوهگین و غم‌زده منعکس می‌شوند تا شاید شعله امید را در قلب‌های آنان روشن نگه دارند.

منابع

قرآن کریم.

کتاب مقدس (عهدین).

آقایی، سیدمجتبی (۱۳۸۶). *بررسی تطبیقی آخرت‌شناسی اسلامی و زرتشتی*. هفت آسمان، (۳۵)، ۷۹-۱۳۳.

https://haftasman.urdu.ac.ir/article_76619.html
 اسکندر منشی (۱۳۸۲). *تاریخ عالم آرای عباسی* (ایرج افشار، مصحح). انتشارات امیرکبیر.

بندهش (۱۳۶۹). (مهرداد بهار، مترجم). انتشارات توس.

بهار، مهرداد (۱۳۸۱). *پژوهشی در اساطیر ایران*. نشر آگه.

جلالی مقدم، مسعود (۱۳۸۱). *بازگشت جاودانه: مروری بر نظریات فرجام‌شناسی دو دین هندویی و بودایی*. مقالات و بررسی‌ها، (۷۱) ۳۵، ۳۰۳-۲۸۵.

https://journals.ut.ac.ir/article_12725.html
 خوانساری، مهدی، مقتدر، محمدرضا، و یاوری، مینوش (۱۳۹۵). *باغ ایرانی: بازتابی از بهشت قرآنی*.

پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.

روایت پهلوی (۱۳۶۷). (مهشید میرفرخایی، مترجم). مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

زروانی، مجتبی (۱۳۷۶). *مقدمه‌ای بر نظام دینی وداها*. مقالات و بررسی‌ها، (۶۱)، ۱۹۹-۲۲۴.

https://jmb.ut.ac.ir/article_14642.html
 سرگلزایی، علی (۱۳۷۹). *بهشت و دوزخ در دین زرتشتی*. فصلنامه دانشکده الهیات و معارف مشهد، (۴۷-۴۸)، ۲۱۸-۲۰۳.

<https://doi.org/10.22067/jfiqh.2000.42459>
 صابری، حسین، و منتظری، سید سعیدرضا (۱۳۹۸). *گونه‌شناسی منشأ مرگ در اساطیر جهان*. فصلنامه

- Persian].
- Khānsāri, M., Moqtader, M. R., & Yavari, M. (2016). *Iranian Garden*. Tehran, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism Press [In Persian].
- Leeming, D. (2010). *Creation myths of the World* (Vol. 2). Oxford.
- Leick, G. (1991). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge.
- Leick, G. (2009). *Historical Dictionary of Mesopotamia*. The Scarecrow Press.
- Lugira, A. (2009). *African Traditional Religion*. Chelsea House Publication.
- Luttikhuisen, G. (1999). *Paradise Interpreted*. Brill.
- Lynch, P. A. (2010). *African Mythology A to Z*. Chelsea House Publication.
- Mahmoudinejadi, H., Pourjafar, M., Bemanian, B., & Ansari, M. (2007). Garaden Carpet. *Journal of Goljam*, (8), 107-124. <https://goljaam.icsa.ir/article-1-381-fa.html> [In Persian].
- Malinowski, B. (1935). *The Language of Magic and Gardening*. Indiana University Press.
- Mary, S. S. (1966). *Nostalgia for Paradise*. New York.
- Mbari Hinga, T. (2005). Afterlife: African Concepts. In Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 139-144.
- Mbiti, J. (1970). *African Religions and Philosophy*. New York.
- Menog-i Khrad. (1975). (Ahmad Tafazzoli, Trans). Tehran: Iranian Culture Foundation Press [In Persian].
- Moynihan, E. B. (1979). *Paradise as a Garden: In Persia and Mughal India*. New York.
- Nasr, T. (2016). *Manifestation of Wisdom in Iranian Garden*. Shiraz: Navid-e Shiraz Press [In Persian].
- Partin, H. (1987). Paradise, In Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 6981-6986.
- Plato. (1997). *Complete Works* (J. Cooper, Ed.). Hackett Pub.
- Prest, J. (2005). Gardens: An Overview. In Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 5, 3276-3279.
- Pritchard, E. (1956). *Nuer Religion*. Oxford.
- Pritchard, J. (1969). *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton.
- Radin, P. (1927). *Primitive Man as Philosopher*. New York.
- Armstrong, J. (1969). *The Paradise Myth*. Oxford.
- Ashton, J., & Whyte, T. (2001). *The Quest for Paradise*. San Francisco.
- Bahar, M. (2002). *Research in Iranian Mythology*. Agah Press [In Persian].
- Budge, E. (1995). *Egyptian Ideas of Afterlife*. New York.
- Bundahīshn*. (1990). Mehrdad Bahar (Trans). Tus Press [In Persian].
- Daly, K. (2004). *Greek and Roman Mythology*. Infobase publishing.
- Dhalla, M. N. (1914). *Zoroastrian Theology*. New York.
- Eliade, M. (1967). *Myths, Dreams and Mysteries*. New York.
- Eliade, M. (1978). *A History of Religious Ideas* (Vol. 1). Chicago press.
- Elmi, Gh. (1976). Eschatology in Pre-Islamic Iranian Religions. *Journal of Maghalat wa Barrasiha*, (59 & 60). https://jmb.ut.ac.ir/article_14678.html [In Persian].
- Eskandar, M. (2003). *tārikhe ĀlamĀrāye Abbāsi* (Iraj. Afshār, Emend). Amirkabir Press [In Persian].
- Gathās* (2005). (Ibrahim. PourDavoud, Trans). Asatir Press [In Persian].
- Hall, D. & Ames, R. (1998). The Cosmological setting of Chinese Gardens. *Studies in the history of Gardens and Designed Landscape, An International Quarterly*, 18(3), 175-186. <https://doi.org/10.1080/14601176.1998.10435545>
- Hartland, E. S. (1908). Death and Disposal of the Dead. In James Hastings (Ed.), *Encyclopedia of Religion and Ethics*, 411-444.
- Heinberg, R. (1989). *Memories and visions of paradise: exploring the universal myth of a lost golden age*. Los Angeles.
- Hesiod (2006). *Theogony, Works and Days, Testimonia* (Glenn. Most, Trans). Loeb Classical library.
- Homer (1995). *Odyssey* (George. Dimock, Trans). Loeb Classical Library.
- Jalāli Moghaddam, M. (2002). Eternal Return. *Journal of Magalat wa Barrasiha*, 35(71), 285-303. https://jmb.ut.ac.ir/article_12725.html [In

https://jmb.ut.ac.ir/article_14642.html. [In Persian].

- Ravāyat e Pahlavi*. (1988). Mahshid, Fakhrai (Trans). Tehran: Institute of Cultural Studies and Research [In Persian].
- Remler, P. (2006). *Egyptian Mythology*. Facts on File.
- Saberi, H., & Montazeri, S. S. (2019). Typology Of the Origin of Death. *Quarterly Journal of Adabyyat -e- Erfani wa Ostoure Shenakhti*, 15(56), 183-216. https://journals.iau.ir/article_668273.html [In Persian].
- Sadeghi, A. & Mahmudnejad, H. (2009). *Iranian Garden from Quranic Heaven point of View*. Tehran: Tahan Press [In Persian].
- Samyutta Nikāya: The Connected Discourse of the Buddha*. (2003). Bhikkhu Bodhi (Trans). Wisdom Publications.
- Sargolzaii, A. (2000). Heaven and Hell in Zoroastrianism. *Quarterly Journal of Elāhyyat wa Ma'āref -e- Mashhad*, (47 & 48), 203-218. <https://doi.org/10.22067/jfiiqh.2000.42459> [In Persian].
- Smith, W. (1873). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology* (Vol. 2). London.
- Sponberg, A. & Hardacre, H. (1988). *Maitrya: The Future Buddha*. Cambridge.
- Stern, D. (2005). Afterlife: Jewish Concepts. In Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 152-156.
- Sukhāvativyūha Sutra: The Land of Bliss*. (1996). (Luis. Gomez, Trans), University of Hawai'i Press.
- The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. (1913). (R. H. Charles, Trans), 2 Vols. Oxford.
- Thieme, P. (1952). *Studien Zur Indogermanischen Wort Kunde und Religionsgeschichte*. Berlin.
- Tober, L. & Lusby, F. S. (2005). Heaven And Hell. In Lindsay Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 3884-3889.
- Van Baaren, T. P. (1987). Death, In Mircea Eliade (Ed.), *Encyclopedia of Religion*, 251-259.
- Zaehner, R. C. (2003). *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*. New York.
- Zarvani, M. (1997). An introduction to the religious system of the Vedas. *Journal of Maghalat wa Barrasiha*, (61), 199-224.